

ΕΡΓΑΣΙΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ

Ρήγας Κωνσταντίνος Βενεζινός
Αλευροποιός Σοφός εν Σμύρνη 1820

1) Ρήγας Φεραίος (Α97). 2) Ἡ ὑπογραφή τοῦ Ρήγα με τὸ κύριο καὶ οἰκογενειακὸ του ὄνομα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μας. Μὴν σᾶς δειλιάση πρὸς τούτοις ἢ ἀπειρία μας...». "Ὅλο τὸ θέμα τῆς Νομαρχίας στρέφεται σ' αὐτὴ τὴ θέση: νὰ καταλάβουν οἱ Ἕλληνες τὸ μεγάλο καλὸ τῆς λευτεριάς καὶ τῆς ἰσοπολιτείας, καὶ ν' ἀγωνισθοῦν μόνοι τους, μὲ τίς δικές τους ἐθνικὲς δυνάμεις, νὰ τὸ κερδίσουν καὶ νὰ τὸ ἐξασφαλίσουν καὶ μεταπελευθερωτικά. Ὁ συγγραφέας μιλάει μ' ἐνθουσιασμό, ἀντλεῖ ἀπὸ πολλὰς πηγὰς ἀπεριόριστη αἰσιοδοξία, πὼς ὅλα θὰ ἔλθουν βολικά, φτάνει οἱ Ἕλληνες νὰ καταλάβουν τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν ἀξία τῶν ἐθνικῶν τους δυνάμεων, καὶ νὰ κινηθοῦν.

Ἑλληνογνωσία. Ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖ αὐτὴ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ ὁ σοφὸς συγγραφέας; Ἀπαντοῦμε μὲ μιὰ λέξη: ἀπὸ τὴν ἑλληνογνωσία του. Ὁ συγγραφέας γνωρίζει, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, καλὰ τὴν Ἑλλάδα, τὰ ἦθη της, τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ μας, τὰ βᾶσανα καὶ τὰ δεινὰ τῆς σκλαβιάς, τίς ἀντιστασιακὲς δυνάμεις της. Ἡ ἐποπτεία του εἶναι πλατεία. Γιὰ ν' ἀντλήσει παραδείγματα καὶ ἐπιχειρήματα ἀνατρέχει καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ μιλάει γιὰ τοὺς Τρακόσους καὶ γιὰ τὸ Λεωνίδα, γιὰ τὸν Ἐπαμεινώνδα, τὸν Θρασύβουλο κλπ. Φωτοβόλο σύμβολο καὶ αἰώνιο παράδειγμα ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας ὑψώνει, πᾶν' ἀπ' τοὺς αἰῶνες, ὁ Ἀνώνυμος συγγραφέας τὸ Σούλι καὶ μαζὶ του ὅλες τίς ἀντιστασιακὲς δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ (τοὺς κλέφτες, τοὺς ἥρωες, τοὺς Μανιάτες, τοὺς θαλασσομάχους, τοὺς ναυτικούς, τίς ἡρωϊκὲς ἑλληνίδες, τὰ Σουλιωτόπουλα, τὴν ἀγροτιά, τίς ἀρετὲς καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ μας, ποὺ καθημερινῶς δίνει τὴ μάχη τῆς ἐθνικῆς ἐπιβίωσής του μὲ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς συνεργοὺς τῶν ἐχθρῶν, λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς). Ἀπ' τίς δυνάμεις αὐτές, ποὺ τίς ἀξιοποιεῖ καὶ τίς ἀναστυλώνει, γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἱστορία μας, ὁ βαθυστόχαστος συγγραφέας τῆς Νομαρχίας, ἀντλεῖ κατὰ πρῶτο λόγο τὴν ἀπεριόριστη αἰσιοδοξία του γιὰ τὴ δυνατότητα, τὴν ἀνάιμαχτη εὐκολία καὶ τὴ σίγουρη ἐπιτυχία μιᾶς ἀπελευθερωτικῆς ἐπανάστασης. Αὐτὲς ὅμως οἱ ἀξίες καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, ποὺ ὑπάρχουν καὶ δροῦν στὸ στίβο μιᾶς ἀνειρήνευτης πάλης καὶ μιᾶς μακρόχρονης ἀντίστασης κατὰ τῶν τυράννων, χρειάζονται ἀνασύνταξη, ὀργάνωση, φωτισμὸ, καθοδήγηση. Ποιὸς θὰ τοὺς τὰ δώσει αὐτά; Ποιὸς ἄλλος ἀπ' τοὺς ἀξιους καὶ φωτισμένους Ἕλληνες τῆς ξενιτιᾶς! Αὐτοὶ πρέπει νὰ γυρίσουν γρήγορα στὴν πατρίδα τους, καὶ νὰ σκεφθοῦν πατριωτικά, ἑλληνικά, νὰ βάλουν μέσα στὴν ψυχὴ τους τὴν Ἑλλάδα, νὰ γίνουν «φιλέλληνες», νὰ πετάξουν τὴ ξενομανία, καὶ νὰ σταθοῦν στὸ πλευρὸ τοῦ λαοῦ τους, μέσα στὸν τόπο τους, νὰ γίνουν διαφεντευτὲς του καὶ δάσκαλοι. Ἐνας λαὸς πολυδύναμος καὶ μοναδικὸς καταδικάστηκε νὰ χάνει τίς δυνάμεις του, γιὰτὶ δὲν ἔχει ὁδηγούς, γιὰτὶ εἶναι ὀρφανὸς καὶ παρατημένος ἀπὸ τὰ προκομμένα παιδιὰ του (τὰ ἀξιώτερα ὑποκείμενα). Ἡ κυριώ-

τερη αίτια τῆς σκλαβιάς, δὲν εἶναι τόσο ὁ σκοταδισμὸς τοῦ ἱερατείου, ὅσο ἡ ἀπουσία τῶν φωτισμένων ἀνθρώπων, πού μὲ τὰ φῶτα τους θὰ τὸν ἐξουδετέρωναν. «Οἱ Ἕλληνες-ἑσεῖς (οἱ ξενιτεμένοι) τὸ ἠξεύρετε-δὲν εἶναι οὔτε Σκυῖθαι οὔτε βάρβαροι, ὅπου νὰ χρειασθοῦν πολλοὺς χρόνους διὰ νὰ καταλάβουν τὸ εἶναι τους. Ἄρκει μόνον, νὰ τοὺς δείξῃ τινὰς τὸ χρέος των καὶ εὐθύς τὸ ἐκτελοῦσι. Ἄλλ' ἔχουν χρεῖαν ἀπὸ διδασκάλους, ἀληθεῖς φιλέλληνας, ἀπὸ ἀνθρώπους προκομμένους, τέλος πάντων, καὶ ἑσεῖς μόνον εἴσθε ἐκεῖνοι». (Δ91).

Ἐθνικὸ προσκλητήριον. Ἄν προσέξουμε καλλίτερα, θὰ δοῦμε, πῶς ὄχι μόνον τὸ β' μέρος τοῦ Δ' βιβλίου τῆς Νομαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ Νομαρχία ἀποτείνεται στους ξενιτεμένους Ἕλληνες. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐξηγεῖ πολλὰ πράγματα. Ὁ συγγραφέας ξεκαθαρίζει σ' ἓνα μέρος (Ε25), πῶς δὲν γράφει γιὰ τοὺς ἀλλογενεῖς. Γιὰ ποιούς λοιπὸν γράφει τόσες καὶ τόσες λεπτομέρειες καὶ πληροφορίες γιὰ τὴν Ελλάδα; Γιὰ ποιούς κάνει ὅλον αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τῆς πατρίδας μ' ὅλες τὶς ἀξίες καὶ μ' ὅλα τὰ δεινὰ της; Ἡ Νομαρχία εἶναι γραμμένη γιὰ τοὺς ξενιτεμένους Ἕλληνες, πού πολλοὶ εἶχαν ξεχάσει τὴν Ἑλλάδα («πίνοντες τὸ βρωμερὸν νερὸν τῆς λήθης» Ε4), ἄλλοι φευγάτοι μικροὶ ἢ γεννημένοι στὰ ξένα δὲν τὴν ἠξεραν καθόλου, καὶ ἄλλοι τὴ μισόξεραν καὶ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι πού εἶχαν ρίξει πέτρα πίσω τους καὶ φράγκεψαν, κι ἄλλαξαν τὰ ροῦχα τους καὶ τὴ γλῶσσα τους, καὶ πῆραν ξένες γυναῖκες, καὶ ντρεπόταν γιὰ τὴν καταγωγὴ τους, κι ἐκρυβαν τὴν ἐθνικότητά τους, χωμένοι ὡς τὸ λαιμὸ μέσα στὴ δίψα τοῦ θησαυρισμοῦ, στὴν ἀσωτεία, στὸ νεωτερισμὸ καὶ στὴ ξενομανία. Ὁ συγγραφέας πιάνει τὸ φραγγέλιο καὶ τοὺς μαστιγώνει ἀλύπητα καὶ τοὺς παρουσιάζει μὲ τοὺς σαρκασμοὺς, τὶς λοιδωρίες καὶ τὶς ἀποκαλύψεις του. Τί πατριωτισμὸ καὶ τί ἐνδιαφέρον γιὰ πατρίδα θὰ εἶχαν αὐτοὶ οἱ ξεριζωμένοι καὶ πῶς θάχυναν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴ λευτεριά της, τὴ στιγμή πού οὔτε τ' ὄνομά της δὲν ἠθελαν ν' ἀκούσουν; Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ὑπῆρχαν οἱ νοσταλγοί, οἱ πατριῶτες, οἱ «εὐεργέται τῆς Ἑλλάδος», πού ἔστελναν ἐμβάσματα στους δικούς τους, ἔστελναν δωρεές γιὰ τὰ σκολεῖα καὶ τὶς ἐκκλησιές, καὶ νόμιζαν πῶς μ' αὐτὰ τὰ σταλσίματα κάνουν στὴν ἐντέλεια τὸ πατριωτικὸ χρέος τους, καὶ ξεχνοῦσαν πῶς ἔκαναν τὸ μεγαλείτερο κακὸ στὸν ἑλληνισμό, γιὰτὶ αὐτὰ τὰ σταλσίματα ἦταν ἐνέσεις γιὰ τὴν παράταση τῆς σκλαβιάς, ἐνῶ ἡ φτώχεια κι ἡ ἀπελπισία «ἠθελε σταθῆ ἀληθῶς βιαία, ἀλλὰ ἀφευκτος καὶ βεβαία ὁδὸς τῆς ἐλευθέρωσης τῆς Ἑλλάδος». Ἄλλοι πάλι δὲν ἀγαποῦσαν τὴ λευτεριά, γιὰτὶ ἦταν «χρυσολάτραι», καὶ ἄλλοι ἀδιαφοροῦσαν. Ὑπῆρχαν οἱ ἠττοπαθεῖς, οἱ σκεπτικιστές, πού, ἂν καὶ πατριῶτες καὶ φιλελεύθεροι, δὲν πίστευαν στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, λέγοντας τὸ

στερεότυπο «δὲν εἶναι δυνατόν», κι ὅταν τοὺς ρωτοῦσε κανεῖς, «ἀλλὰ διατί;», αὐτοὶ πάλι ἀποκρινόταν κυνικὰ «δὲν εἶναι δυνατόν», ἂν τοὺς ξαναρωτοῦσε, καταφεύγανε στὴ φυγομαχία τοῦ δογματικοῦ παραλογισμοῦ, λέγοντας, «διατί ἔτσι!...» (Δ74 καὶ Δ74β) κι ἔφευγαν. Ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι ποὺ περίμεναν τὸ θαῦμα ἀπ' τοὺς ξένους. Καὶ ἄλλοι—οἱ χειρότεροι—ποὺ ζητοῦσαν νὰ ξεσηκωθεί ὁ λαὸς σὰν τοὺς Σέρβους καὶ νὰ λευτερώσει τὸν τόπο, κι ἔπειτα αὐτοὶ νὰ τρέξουν νὰ βροῦν «έτοιμα τὰ ἀγαθὰ καὶ νὰ χαροῦν πάλιν, κατὰ τὸ συνηθισμένον τους, εἰς τοὺς ἰδρώτας τῶν ἄλλων» (Δ92). Σ' αὐτοὺς ὅλους ἀποτείνεται ἡ Νομαρχία καὶ κάνει ἓνα ἐθνικὸ προσκλητήριον γυρισμοῦ στὴν Ἑλλάδα ὅλων τῶν ξενιτεμένων. Χτυπάει τὴν καμπάνα τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ στὴν Ἑλλάδα τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτοὶ ἦταν ἐμπόροι, ναυτικοί, μεσίτες, τεχνίτες, δάσκαλοι, ὑπάλληλοι, σπουδαστές, ἐπιστήμονες, ρασοφόροι, μικροδιανοοῦμενοι. Αὐτοὶ ὅλοι ἀντιπροσώπευαν τὴ νέα τάξη, τὴν ἀστική. Αὐτοὶ θάφερναν τὸ νέο πνεῦμα, τὴν ἀστικὴ ἀναγέννηση καὶ θάσπαζαν τίς φεουδαρχικὲς σχέσεις στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Νομαρχία γράφτηκε γιὰ νὰ γίνεῖ τὸ ἐγκόλπιο αὐτῶν τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν, ἡ ἐθνικὴ τους κατήχηση. Αὐτοὶ θὰ διάβαζαν τὴ Νομαρχία, αὐτοὶ θάκουγαν τὸ ἐθνεγερτικὸ καὶ δημοκρατικὸ μήνυμά της. Οἱ ἄλλοι, ἀρχοντάδες καὶ ρασοφόροι, θὰ τὴν ἔρριχναν στὴ φωτιά (Δ57, 17, 3). Οἱ ξενιτεμένοι εἶχαν καὶ φωτισμὸ καὶ οἰκονομικὴ δύναμη ἀπεριόριστη. Ξεχωριστὰ ὁ συγγραφέας, ποὺ παρουσιάζει πλασματικὰ τὸν ἑαυτό του σὰν φοιτητὴ (Δ98¹), ἀποτείνεται στοὺς νέους, ποὺ βρίσκονται στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ σπουδάσουν. Βλέπει στὴν ἑλληνικὴ νεολαία μιὰ πρωτοπορία, ἱκανὴ νὰ μεταμορφώσει τὴν Ἑλλάδα, καὶ σ' αὐτὴν ἀφιερώνει τὰ πιὸ θερμὰ λόγια, τίς πιὸ θερμὲς προτροπές. «Ὑπάγετε, τοὺς λείει, νὰ προητοιμάσητε τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν συμπατριῶτων μας. Ἡ δόξα σᾶς προσμένει μὲ τοὺς στεφάνους τῆς νίκης εἰς τὰς χεῖρας.... Μὴν ξεχάσετε, ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀληθοῦς φιλοσοφία εἶναι τὸ νὰ ζῆ τινὰς εἰς πολλοὺς καὶ αὐτὸ ἀποκτᾶται ὠφελῶντας τους». (Δ98-99). Πρέπει ν' ἀφήσουν τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴν φιλοσοφία, καὶ νὰ σπουδάσουν «τὰς ἀναγκαίας ἐπιστήμας διὰ τὸ γένος μας», ὥστε νὰ γίνουν ἡγέτες τοῦ πνευματικοῦ, πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ. Οἱ ἐπιστήμες αὐτὲς εἶναι «ἡ πολιτικὴ, τὰ νομικὰ καὶ ἡ τακτικὴ». (Δ71-72). Ὁ συγγραφέας κατέχει καλὰ τὴ ξενομανία καὶ τὴ νοοτροπία τῆς σπουδάζουσας νεολαίας στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μὲ τίς προτροπές του θέλει νὰ τὴν ἐνθουσιάσει καὶ νὰ τὴ γυρίσει στὸ δρόμο τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ.

Οἱ κληρικοὶ τῆς ἐποχῆς. Στὴν κατάστασιν ποὺ βρισκόταν ἡ Ἑλλάδα, κάθε ἀληθινὸς πατριώτης μὲ πόνον καὶ ἀγανάχτηση θὰ ἔβλεπε τὴ στάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ τὴν ἀντεθνικὴ πολιτεία του. Ὁ Ἄνωνυμος θεωρεῖ τὸν ἑλληνικὸ κλῆρον βαστάζον

τῆς τυραννίας καὶ μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες αἰτίες ποὺ κρατᾶνε τὴν Ἑλλάδα στὴ σκλαβιά καὶ στὸ σκοτάδι. Ἡ κριτικὴ ποὺ τοῦ κάνει εἶναι ἀποκαλυπτικὴ καὶ ξεσκεπάζει ὅλο τὸ μηχανισμό καταπίεσης καὶ ἐκμετάλλευσης τοῦ λαοῦ ἀπ' τοὺς «μαυροφορεμένους». Ἀρνητικὴ αἰτία τῆς σκλαβιάς εἶναι ἡ διασπορά, «ἡ ἀπουσία τῶν ἀρίστων συμπολίτων», ὅπως λέει. Θετικὴ «τὸ ἀμαθὲς ἱερατεῖον», ποὺ ζεῖ μέσα στὸν τόπο καὶ τὸν κρατᾶει ἀπ' τὸ λαϊκό. Ὁ κλῆρος, μὲ τὰ προνόμια καὶ τὴ θέση του ἀπέναντι στὴ σουλτανικὴ ἐξουσία γιὰ τὴ νομιμοφροσύνη τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, δημιούργησε κι ἔθρεψε μέσα στὴ σκλαβιά τὸ ραγιαδισμό, τὸν ἄλλοκοσμισμό, καὶ μεταβλήθηκε σὲ πιστὸ σύμμαχο τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, καὶ σ' ἐχτρὸ κάθε κινήματος ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς χειραφέτησης τῶν ὑποδουλωμένων λαῶν. Εἶναι φανερό, πῶς ἓνα νέο καὶ πατριωτικὸ κήρυγμα σὰν τὴ Νομαρχία δὲν μπορούσε νὰ παρασιωπήσει καὶ νὰ παραβλέψει ἓνα τόσο ἀνασχιστικὸ παράγοντα τῆς ἀστικῆς ἀναγέννησης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἦταν στύλος τῆς φεουδαρχίας καὶ τοῦ Βυζαντινισμοῦ καὶ δεξιὸ χέρι τῆς ἐπάρατης τυραννίας, ἀπ' τὴν ὁποία ἀντλοῦσε δύναμη καὶ καταλήστευε καὶ κατατυραννοῦσε τὸ λαό. Στὴν κριτικὴ τοῦ κλήρου ὁ Ἀνώνυμος μπαίνει μὲ πολλὲς προφυλάξεις καὶ δικαιολογίες (Δ1-6) καὶ σ' αὐτὴν ἀφιερώνει τὸ πρῶτο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Δ' βιβλίου τῆς Νομαρχίας. Ἐδῶ τὸ πάθος του κορυφώνεται, ἡ κριτικὴ του μεταβάλλεται σὲ τρομερὸ καὶ φοβερὸ κατηγορητήριο, ἀλλὰ ἀπὸ παντοῦ φαίνεται, καὶ ὁ ἴδιος τὸ τονίζει, πῶς δὲν εἶναι ἄθεος οὔτε ἀντικληρικὸς (Δ27, Δ5, πρβλ. καὶ σελ. 364), παρὰ πατριώτης ἀποφασισμένος νὰ βάλει τὸ χέρι του στὴ μεγάλη πληγὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ πετύχει τὴ γαριά της. Τὸ κατηγορητήριο τοῦ κλήρου, ποὺ βρίσκουμε στὴ Νομαρχία εἶναι ἡ ὠμὴ καὶ μαύρη ἀλήθεια, ἱστορικὰ διαπιστωμένη. Δὲν εἶναι ἀντιθρησκευτικὸ ἢ ἀντιεκκλησιαστικὸ κήρυγμα. Εἶναι φωνὴ ἐπιστροφῆς καὶ ἀνάπλασης τοῦ κλήρου στὸν ἴσιο δρόμο τὸν ἐθνικό. Κάλεσμα ἀνασύνταξης κι ἀναπροσαρμογῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ λατρείας στὶς νέες κοινωνικὲς σχέσεις καὶ στὶς μεγάλες στιγμὲς, ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπ' τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Ὁ Ἀνώνυμος δὲν λέει ὑπερβολὲς στὴν κριτικὴ καὶ στὸ ξεσκεπάσμα τοῦ κλήρου. Μπορεῖ οἱ ἐκφράσεις του νὰ εἶναι ὑπερβολικὲς σὲ μερικὰ σημεῖα, βρῖσκεται ὅμως μέσα στὰ πράγματα, κι ὅσα καταγγέλλει τὰ εἶπαν καὶ ἄλλοι πρὶν αὐτὸν ἀπ' τὸν Ἀνώνυμο, ὅπως ὁ Βηλαρᾶς, ὁ Νεόφυτος Δούκας ὁ Γουζέλης κλπ. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν σωστὴ καὶ ἀληθινὴ ἡ κριτικὴ τῆς Νομαρχίας γιὰ τὸν κλῆρο εἶχε τόση ἐπίδραση (βλ. σελ. 355) καὶ δημιούργησε ὄχι μόνο ἐνάρετους καὶ πατριῶτες ρασοφόρους, ἀλλὰ καὶ ἀγωνιστές, ποὺ ἔχυσαν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν πατρίδα κι ἔβγαλαν ἀσπροπρόσωπο τὸν κλῆρο μέσα στὴν ἱστορία μας. Ὁ Ἀνώνυμος ξεχωρίζει τοὺς «ἐνάρετους ζηλωτὰς τοῦ Χριστοῦ», τοὺς πατριῶτες κληρικοὺς (Δ3) καὶ δυὸ μάλιστα τοὺς ἀνα-

φέρει με τὰ ὀνόματά τους, τὸν Μπαλάνο στὰ Γιάννενα (βλ. σελ. 329) καὶ τὸν Ἀνδρέα Ἰδρωμένο στὴν Κέρκυρα. (βλ. σελ. 334). "Ολοὶ οἱ κληρικοὶ ἔπρεπε νὰ γίνουν Ἰδρωμένοι, δηλαδή φωτεινοὶ παραστάτες τοῦ λαοῦ καὶ ὁδηγοὶ τοῦ πνευματικοί. Εἶναι ἀξιοπρόσεχτος ὁ τρόπος ποὺ κάνει τὴν κριτικὴ του ὁ Ἀνώνυμος. Δὲν ζητάει νὰ καταβαραθρώσει τὸν κλῆρο, ὅπως θάκανε ἕνας ξεπαρμένος λιμπερτίνος τοῦ καιροῦ του. Ζητάει νὰ τὸν διαφοροποιήσει καὶ νὰ τραβήξει τὴν προοδευτικὴ μερίδα του μέσα στὶς γραμμὲς τῆς ἀναγέννησης καὶ τῆς ἐπανάστασης, (βλ. σελ. 355), ὅπως κι ἔγινε. Ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ ἡ Νομαρχία εἶναι ἕνα κήρυγμα καταπληχτικῆς προπαγανδιστικῆς δξυδέρκειας, ποὺ ἀναζητᾷ παντοῦ τὴ συνοδοιπορία, τὶς συμμαχικὲς δυνάμεις τοῦ μεγάλου ἀπελευθερωτικοῦ σκοποῦ. Στὸ σκοπὸ αὐτὸν ἀποβλέπουν οἱ προτροπές, οἱ νουθεσίες του στὸν κλῆρο, αὐτὰ τὰ θεόπνευστα ἔθνηκα του παραγγέλματα (Δ48-60). Ἀποτείνεται χωριστὰ στὸν καθένα, στὸν πατριάρχη, στὸ δεσπότη, στὸν παπᾶ, στὸν καλόγηρο, στὸν ἱεροκῆρυκα καὶ τοῦ δείχνει τὸ δρόμο τοῦ Χριστοῦ. Ξέροντας καλὰ τὶς ἀλλαγές καὶ τοὺς νέους τρόπους τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τοῦ λαοῦ, ζητάει ἀπ' τὸ πατριαρχεῖο ριζικὲς μεταρρυθμίσεις, τὸν περιορισμὸ τῶν νηστειῶν, τῶν ἐορτῶν, τὴ συντόμευση τῶν ἀκολουθιῶν (Δ52α), μ' ἕνα λόγο τὴν ἀπλούστευση τοῦ τυπικοῦ γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ, τὴ στιγμὴ μάλιστα, ποὺ ἡ ἀνάγκη τῆς μεταρρύθμισης ἄρχισε νὰ γίνεται αἰσθητὴ καὶ νὰ δημιουργεῖ κρίση αὐτὰ τὰ χρόνια καὶ στὴν ἴδια τὴν ἐκκλησία. (βλ. σελ. 349, 355). Ἡ Νομαρχία ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἶναι ἕνα τολμηρὸ κήρυγμα. Θέλει νὰ χτυπήσει τὸ φεουδαρχικὸ χαραχτήρα τῆς νεοελληνικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ τὴν προσαρμόσει στὶς ἀστικές σχέσεις, νὰ τὴν μετασχηματίσει σὰν κοινωνικὸ παράγοντα, ὥστε ἂν δὲ βοηθάει, τοῦλάχιστο νὰ μὴν «ἐμποδίζη καὶ κρύπτῃ τὴν ὁδὸν τῆς ἐλευθερώσεως (καὶ τῆς προόδου) τῶν Ἑλλήνων» (Δ60), νὰ μὴ γίνεται στύλος τῆς τυραννίας καὶ «καθέδρα τοῦ σκοτους, τῆς ἀμαθείας, τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς καταχρήσεως τῆς θρησκείας». (Δ5), γιὰτὶ ὅπως τονίζει, τὸ κακὸ ἔφτασε πιά ὡς τὸ κόκκαλο καὶ θὰ τῆς ζητηθῇ λόγος μιὰ μέρα καὶ θὰ τῆς «προξενηθῇ μεγάλη φθορὰ» (=καταστροφὴ Δ5) ἀπὸ μίαν «αἰφνίδιον ἀνάστασιν (ξεσηκωμὸ) καὶ ἐπανόρθωσιν (=ἀπελευθέρωσιν) τοῦ ἑλληνισμοῦ». Ὁ συγγραφέας θέλει μὲ κάθε τρόπο—τόσο βαθιὰ βλέπει τὴ σημασία καὶ τὴ δύναμή της— νὰ ἐπιδράσει καὶ ν' ἀναμορφώσει τὴ νεοελληνικὴ ἐκκλησία, γι' αὐτὸ κοντὰ στὶς νουθεσίες καὶ στὴν ἀποκαλυπτικὴ κριτικὴ του, καταφεύγει καὶ στὴν ἀπειλὴ καὶ «κρούει τὸν κώδωνα» μιᾶς ἀναπόφευχτης «φθορᾶς» γιὰ τὴν ἐκκλησία. Μέσα στὸν τόπο μόνον αὐτὴ ἔμεινε. Οἱ φωτισμένοι ἔφυγαν. Καὶ θριαμβεύει τὸ σκοτάδι. Ὁ γυρισμὸς τῶν μορφωμένων θὰ βάλει καὶ τὴν ἐκκλησία στὴ θέση της.

Ἐθνικὴ κατῆχησις. Ἡ Νομαρχία εἶναι γραμμὴν ὄχι

μόνο για τούς ξενιτεμένους, μὰ καὶ για τούς ντόπιους κληρικούς, πού ἦταν μέσα στην Ἑλλάδα ἢ ἡγετική τάξη τοῦ τόπου, ἢ πιὸ ἐγγράμματη. Ἡ Νομαρχία εἶναι μιὰ ἐθνική κατήχηση, προωρισμένη νὰ γίνει τὸ διαφωτιστικὸ βοήθημα τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ξενιτεμένων για τὴν ἀναμόρφωση τοῦ λαοῦ καὶ τὴν προετοιμασία τῆς ἀπελευθέρωσής του. Ἡ Νομαρχία στὸ σύνολό της θέλει νὰ μορφώσει ἐπαναστατική συνείδηση, νὰ δείξει, νὰ μαζέψει καὶ νὰ κινήσει τὶς ἐπαναστατικές δυνάμεις καὶ νὰ μορφώσει ἡγετική πρωτοπορία, διαφωτιστικὰ ἐθνεγερτικὰ στελέχη, κι αὐτὴ τὴ σημασία ἔχουν τὰ λόγια τοῦ Ἀνώνυμου «μὴ νομίζετε ὡς τέλος, ἀλλ' ὡς ἀρχὴν τοῦ σκοποῦ μου τοῦτο τὸ βιβλιάριον...». Ἡ μορφωμένη καὶ προοδευτική πρωτοπορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐκλαϊκεύοντάς το, θὰ τ' ἀξιοποιούσε, θὰ τ' ὄφερνε στὸ τέλος τοῦ μεγάλου του σκοποῦ, θὰ τ' ὄκανε ἀφετηρία ἐθνικῆς ἐξόρμησης.

Οἱ δισταχτικοὶ κι ἑτεροκίνητοι. "Ὅταν ἀποτείνεται στους «εὐεργέτας» τοῦ ἑλληνισμοῦ, τούς πλούσιους καὶ φωτισμένους τοῦ «τρέμει ἢ καρδία», «φοβούμενος μήπως τούς δυσαρρήση ἢ ἀλήθεια τῶν λόγων του καὶ δὲν καταπεισθῶσι...ἔ, ἀν ἤξευρα, ὁποῖον τρόπον νὰ μεταχειρισθῶ, διὰ νὰ μὴν τούς δυσαρρήση ἢ ἀλήθεια, ἤθελα κάμει κάθε προσπάθησιν νὰ τὸν ἀποκτήσω...». Ἀπ' τὴν ἀστική πρωτοπορία κρεμόταν τὰ πάντα. Ὁ συγγραφέας νοιώθει τὸ βαθύτερο κοινωνικὸ περιεχόμενο τῆς ἐπανάστασης καὶ στὴν πορεία τῆς πάλης τοποθετεῖ τὶς κινητήριες δυνάμεις της στὶς γραμμὲς τῶν προοδευτικῶν ἀστικῶν στρωμάτων καὶ διερμηνεύει τὴν ἰδεολογία τους. Γι' αὐτὸ τρέμει καὶ ρίχνει ὄλο τὸ βάρος του καὶ ἀγωνίζεται νὰ τούς πείσει. Φοβᾶται μήπως τὰ βαριά καθήκοντα πού τούς βάζει, τούς φανοῦν ἀκατόρθωτα. Ὑπῆρχε μιὰ μεγάλη μερίδα τῶν ἐμπόρων τοῦ ἐξωτερικοῦ πού εἶχε τοποθετημένα τὰ συμφέροντά της στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀνατολή, καὶ οἱ ἀπελευθερωτικές της βλέψεις εἶχαν κοντὰ στ' ἄλλα καὶ οἰκονομική βάση. Σ' αὐτούς ἀνήκει κι ὁ συγγραφέας τοῦ Χρονικοῦ "Αμστερντάμ Ἰωάννης Πρίγκος, πού στὰ σημειώματά του ζητάει τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος (Νέα Ἑστία I. 1931, σελ. 845). Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ συναγωνίζονταν μὲ τούς ξένους, καὶ μὲ τὸν ἡπειρωτικὸ ἀποκλεισμό, μέσα στους Ναπολεόντειους πολέμους, εἶχαν κυριαρχήσει στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀνατολή καὶ θέλουν νὰ μείνουν κυρίαρχοι, ἀπελευθερώνοντας τὸν τόπο καὶ ματαιώνοντας κάθε νέα ξενική οἰκονομική διείσδυση. Τὸ ἀπελευθερωτικὸ πρόβλημα γι' αὐτούς ἦταν στὴν πρώτη γραμμὴ, γιατί οἱ Τοῦρκοι, μὲ τὶς φορολογίες καὶ τούς περιορισμούς καὶ μὲ τὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἔλλειψη ἀσφάλειας, ἐμπόδιζαν τὶς ἐμπορικές συναλλαγές κλπ. Ἡ Νομαρχία διερμηνεύει στ' ἀπελευθερωτικά της αἰτήματα τὴν ἰδεολογία τοῦ δυναμικοῦ καὶ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κεφαλαίου, καὶ γι' αὐτὸ τὰ αἰτήματά του

είναι αίτήματα άμεσης και ανεξάρτητης έθνικης δράσης, χωρίς τους ξένους και ενάντια στους ξένους. Διαφορετική ήταν η ιδεολογία τών εμπόρων, που συνεργαζόταν και ήταν οικονομικά εξαρτημένοι άπ' τους ξένους. Αυτοί περίμεναν τὰ πάντα άπ' τους Γάλλους κι είχαν κατά τὰ πρώτα χρόνια ως τὰ 1805 διερμηνευτή τους τόν Κοραή. Και όταν είδαν πώς οί τρανοί του κόσμου ξεγελούν τους "Έλληνες και είναι κατακτητές και λαοπλάνοι, άλλαξαν τροπάρι και διακήρυξαν, πώς η άπελευθέρωση της Ελλάδας είναι αδύνατη, αν δέν ξυπνήσει πνευματικά ο έλληνισμός. Αυτούς τους αναβλητικούς και έπαμφοτερίζοντες τους χτυπάει ο 'Ανώνυμος και προσπαθεί νά τους πείσει, πώς η άπελευθέρωση είναι δυνατή, και άμέσως, βρίσκεται στα χέρια μας, και πώς με την άπελευθέρωση θάρθει η έθνικη αναμόρφωση και μαζί της θα γίνει και η αναγέννηση του έλληνισμού σ' όλους τους τομείς, και συνεπώς δέν έχουν κανένα λόγο νά περιφρονούν τόν τόπο τους για βάρβαρο και ληστρικò η ανεπίδεκτο οικονομικης και πνευματικης ανάπτυξης, ώστε μπορούν νά μεταφέρουν τὰ κεφάλαιά τους, ν' αναπτύξουν τις παραγωγικές πηγές, νά πλουτίσουν περισσότερο άπ' τò εξωτερικό. «Μήν στοχάζεσθε, ότι χρειάζονται αιώνες, δια νά καλλωπισθῆ τò γένος μας, καθώς πρέπει. Ούχι, ω "Έλληνες. Τò νά ελευθερωθῆ και νά καλλωπισθῆ είναι τò αυτό και θέλει ακολουθήσει εις τόν ίδιον καιρόν» (Ε47). Και άλλου «Δύο χρόνων διάστημα είναι αρκετόν δια νά ξαναδώση εις τò έθνος μας τας προτέρας του αρετάς» (Ε47). Αυτά δέν είναι λόγια ύπερπατριώτη, είναι χτυπήματα και έπιχειρήματα βαθειάς σημασίας, που πρέπει ξεχωριστά νά τὰ προσέξουμε, γιατί άντανάκλουν τις αντιθέσεις τών 'Ελλήνων της εποχῆς μπροστά στο άπελευθερωτικό πρόβλημα και αναφέρονται σ' εκείνους τους αναβλητικούς, που νόμιζαν την Ελλάδα βάρβαρη, που θα χρειαστεί αιώνες για νά μπει στο δρόμο τών πολιτισμένων λαών, σ' εκείνους τους «δισχυρογνώμονας» που δέν πίστευαν σε τίποτα και παραγνώριζαν την αξία του τόπου τους. Αυτούς ο 'Ανώνυμος τους αντιμετωπίζει με τò συντριπτικό έπιχείρημα τών Σέρβων («μη σās δειλιάση η άπειρία μας, άλλ' ιδατε τους Σέρβους» Ε39, «οί Σέρβοι ο πλέον άπλούστατος λαός» (Ε32) και με τò συντριπτικώτερο τών Σουλιωτών, (Α80-96) της Κλεφτουριάς (Ε20) «που έσπούδαξαν εκείνοι τακτικήν, δια νά αντισταθώσιν εις τò πλήθος τών έχθρών των και νά τους νικούσι πάντοτε;») και τών θαλασσόλυκων (Ε37 και Ε46), τών ναυτικων που κυνηγοῦσαν τους πειρατές και τους νικούσαν. Ο 'Ανώνυμος βλέπει την αναγέννηση του έλληνισμού σαν ένα γρήγορο και αναγκαίο επακολούθημα της άπελευθέρωσης, και δέν εξαρτά την άπελευθέρωση άπ' την αναγέννηση. Ίσα-ίσα πιστεύει, πώς η σωστή και πλέρια αναγέννηση θα φουντώσει μέσα στην ελευθερη ζωή, και θα γίνει κάτ' άπ' τò φως της όπως πρέπει, χωρίς τις επιβιώσεις του κακού παρελθόντος και σ' αυτό φέρνει σαν έπιχεί-

ρημα τήν πρωτότυπη και χτυπητή παρομοίωση του ἀγαλματοποιού, που προτιμᾷ τ' ἀδούλευτο μάρμαρο, ἀπ' τὸ μισοδουλεμένο (Ε46α). Στὴν ἀποφασιστική και τολμηρή αὐτὴ θέση του, που εἶναι ἀπ' τὶς φωτεινότερες μέσα στὴ Νομαρχία, ὑπάρχει ἓνα κήρυγμα ἐθνικῆς πίστεως και διορατικότητας ἀναγεννητικῆς αἰσιοδοξίας, που ἐξυψώνει ἀφάνταστα μπροστά μας τὸ βαθυστόχαστο συγγραφέα, ἂν ἀναλογιστοῦμε μάλιστα πῶς αὐτὰ που ἔγραφε στὰ 1806, οὔτε στὰ 1821 ὁ Κοραῆς δὲν μπόρεσε νὰ τὰ καταλάβει και θεωροῦσε πρόωρη τὴν Ἐπανάσταση, ἀφοῦ τὸ ἔθνος ἦταν ἀκόμα ἀμόρφωτο.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὸ ἐθνεγερτικό του σάλπισμα ὁ Ἀνώνυμος ἀντλεῖ τὴν ἀπεριόριστη αἰσιοδοξία του ἀπ' τὴν ἀκμὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ και τὸ ἐμποροναυτικό του ξάπλωμα. Ποτὲ ἄλλοτε ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦταν τόσο κυρίαρχος οἰκονομικά, τόσο πλούσιος, τόσο ξαπλωμένος και τόσο δυνατός. Τὴν ἐποχὴ που γραφόταν ἡ Νομαρχία ὁ ἑλληνισμὸς βρισκόταν στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀκμῆς του, γιατί μέσα στους Ναπολεόντειους πολέμους και τὸν ἡπειρωτικό ἀποκλεισμὸ τῆς Ἀγγλίας, ὅλο τὸ ἐμπόριο και τὸ χρῆμα τῆς Μεσογείου πέρασε στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, που ἐμπορευόταν σιτάρια, διασποῦσαν σὰ θαλασσόλυκοι τοὺς ἀγγλικούς ἀποκλεισμούς, τροφοδοτοῦσαν τὰ λιμάνια τῆς Γαλλίας κι ἀποκόμιζαν τεράστια κέρδη. Οἱ ἐμπορικοὶ στόλοι τῆς Βενετιᾶς, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ὀλλανδίας, τῆς Ἀγγλίας, παραμερίστηκαν και ὅλη ἡ Ἀνατολὴ ἀπ' τὴ Μαύρη Θάλασσα ὡς τὸ Μισίρι και ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὰ λιμάνια της και τὶς ἀστικές της κοινότητες, περνάει ἐμπορικά, και ναυτιλιακὰ σ' ἑλληνικὰ χέρια, και ἡ μεταορλωφικὴ ἀνάπτυξη ἀποκορυφώνεται τώρα σ' ἓνα καταπληχτικό σημεῖο, ὥστε νὰ προκαλεῖ ὄχι μόνο τὴν ἀντιζηλία, ἀλλὰ και τὸ φόβο τῶν ξένων και νὰ γίνεται πηγὴ ἑνὸς ἀδιάλλαχτου μισελληνισμοῦ, (βλ. σελ. 336), που συδαιλίζει και ἀναφτερώνει τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. «Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐμποροὶ, γράφει ὁ περιηγητὴς Beaujour (Tableau Com. I, σελ. 18), φοβοῦνται τὸ συναγωνισμὸ τῶν Ἑλλήνων, νέου ἀκαταπόνητου λαοῦ, που στέλνει σήμερα τὰ ἐμπορικὰ καράβια του ὡς τὸν Τάμεση, και λέγουν πῶς θὰ κυριαρχήσουν σ' ὅλα τὰ λιμάνια και θὰ ἐξουδετερώσουν τοὺς Εὐρωπαίους....» (βλ. περισσότερα στοιχεῖα στὰ Ὑπομνήματά μου, σελ. 341-343 και 336 κπ.). Και ὁ μεγάλος κριτικός και καλλιτέχνης Castellane στὰ 1808 ἔγραφε στὰ περίφημα Γράμματά του (Lettres sur la Morée et les Iles, τομ. II, σελ. 65) γιὰ τοὺς Ἑλληνας τοῦ 1805: «Μὴ δὲν καλύπτουν ὅλη τὴ Μεσόγειο μὲ τὰ ἐμπορικὰ τους πλοῖα; Ἀκατάπαυστα ἐνεργώντας γιὰ τὰ συμφέροντά τους οἱ Ἑλληνας, ἀναδείχθηκαν γρήγορα οἱ ἐμποροὶ, οἱ βιομήχανοι, και οἱ διαχειρισταὶ ὅλου τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς....». Και ὅμως ὁ τόπος ἦταν σκλαβωμένος, ἐνῶ οἱ Σέρβοι λευτερώθηκαν. Ὁ Ἀνώνυμος στὴ Νομαρχία (Δ97),

μιλώντας για τὸ ἐπιχειρηματικὸ δαιμόνιο τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν παγκόσμια οἰκονομικὴ τους ἐπιβολή, διαπιστώνει πὼς οἱ ξένοι τοὺς θαυμάζουν: «ἀναγκάζονται οἱ ἴδιοι ἀλλογενεῖς ὅπου μᾶς μισοῦσι, νὰ σᾶς θαυμάζουσι...». Καὶ ἄλλοῦ πάλι ἐξυμνεῖ τοὺς θαλασσο-λυκούς καὶ μάλιστα τοὺς Ὑδριῶτες, ποὺ σποῦσαν τοὺς ἀποκλεισμούς καὶ θησαύριζαν (ἓνας ἀπ' αὐτοὺς κι ὁ Παναγῆς Σκουζές), ποὺ μὲ τὴν Ὑδριώτικη «Σαμαλτάνα» του ἔσπασε τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἑλλήνων στὸ Γιβραλτάρ καὶ πούλησε σιτάρι, φερμένο ἀπ' τὴν Ὀντέσσα στοὺς πεινασμένους Ἰσπανοὺς καὶ γύρισε φορτωμένος μὲ λίρες, κι ὅταν τὸν ἐπίασαν οἱ Ἑλλήνοι, ἀναγκάστηκαν νὰ τὸν χρησιμοποιοῦν γιὰ πλοηγὸ τους σὲ μιὰ ἐπικίνδυνη ζώνη, (βλ. Χρονικὸ τῆς σκλαβωμένης Ἀθήνας, ἐκδ. Γ. Βαλέτα, σελ. 156). Ἐξυμνεῖ ὁ Ἀνώνυμος καὶ τοὺς καραβοκυραίους «τοῦ γένους μας, πὼς ἀγκαλὰ καὶ ἀγράμματοι, ταξιδεύουν μὲ μεγαλωτάτην εὐκολίαν εἰς ὅλας τὰς θαλάσσας [ὡς τὸ Μοντεβίδεο πήγαιναν], μάλιστα δὲ κάμνουσι τὰ πλέουν ὠραιότατα καὶ ταχύτερα καράβια» (Ε46), ἐννοώντας τὰ περίφημα ναυπηγεῖα τοῦ Γαλαξιδιοῦ, τῆς Μύκονος, τῆς Ὑδρας, τῶν Κυδωνιῶν κλπ. Ἡ ἀκμὴ αὐτὴ εἶν' ἓνα νέο στοιχεῖο, ποὺ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἱστορικῶν ὄρων, ποὺ γένησαν τὴ Νομαρχία. Μέσ' ἀπ' τὴς τεράστιες καὶ ραγδαῖες ἐμποροοικονομικὲς ἐξελίξεις καὶ ἀλλαγές, μέσ' ἀπ' τὴν καταπληχτικὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, μέσ' ἀπ' τὸ ρεῦμα τοῦ μισελληνισμοῦ, ποὺ δημιουργήθηκε ἀπ' τοὺς ἀνταγωνισμούς, οἱ Ἑλληνες ἀνακαλύπτουν τὸν ἑαυτὸ τους, ἀναμετροῦν τὴς δυνάμεις τους καὶ ἀντικρῶνουν τὸ ἀπελευθερωτικὸ τους πρόβλημα μὲ μιὰ νέα ρεαλιστικὴ, ἀνεξάρτητη κι ἐθνικὴ προοπτικὴ. Ἀπὸ δῶ βγαίνει ἡ Νομαρχία.

Ἐταιριστικὴ κίνησις. Μαζὶ μὲ τὴν ἐθνικὴ συνείδησι διαμορφώνεται κι ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδεολογία κι ἡ ἐταιριστικὴ προπαγανδιστικὴ δράσις. Οἱ σκορπισμένοι ἐταῖροι τοῦ Ρήγα ξανασιμῶν, ξαναρχίζουσι τὴν δράσιν τους. Οἱ Θούριοι ξανατυπώνονται στὰ Ἐφτάνησα. Ἐπετιέται μιὰ σχολὴ νέων θουριογράφων (Μαρτελάος, Δανελάκης κλπ.), ποὺ σὰ συνεχιστὲς τοῦ Ρήγα ἀναφτερόνουν τὴν ἐπαναστατικὴν συνείδησι. (βλ. Χιώτη Γ' 640). Κέντρα τῆς ἐταιριστικῆς κίνησις εἶναι αὐτὰ τὰ χρόνια οἱ παροικίαι, ποὺ βρίσκονται μέσα στὴν Ναπολεόντεια περιοχὴ (Τριέστι, Βενετία, Ἐφτάνησα, τὸ Παρίσι, καὶ ὅπως δείξαμε καὶ (σ. 342) ἀναπτύξαμε, τὸ Λιβόρνο).

Συνωμοτικὰ στοιχεῖα. Δείξαμε παραπάνω, πὼς ἡ Νομαρχία εἶναι συνωμοτικὸ βιβλίον, βγαλμένο ἀπ' τὴν ἐταιριστικὴν κίνησιν τοῦ Λιβόρνου καὶ τυπωμένο στὴν Μπολόνια μ' ἀπόλυτη μυστικότητα. Ὁ συγγραφεὺς, ἂν καὶ γραμματισμένος, κρύβεται καὶ μὲ τὴν ἀνορθογραφία ἀκόμα (βλ. τὴς ἔρευνες καὶ τὰ πορίσματα στὴ σελ. 237 καὶ 269). Παρουσιάζεται, πὼς δὲν ξέρεται τὴ σωστὴ

γραφή και γράφει λάθος και αυτό το όνομα της πατρίδας του (Είπηρου, Είπηρώται κλπ.). "Αν και φίλος και γνώστης των συγγραμμάτων του Ρήγα, γράφει λαθεμένο κι αυτό τ' όνομα του πρωτομάρτυρα (Ρίγας), γράφει για να έχει στην ανάκριση, αυτός ο πολύ γνωστός σοφός ν' αποδείξει, πώς δεν ήταν δυνατό να είχε βγει απ' την πέννα του ένα τέτοιο ανορθογραφικό τερατούργημα. Τονίζει (Γ16) πώς δεν ξέρει την Ελλάδα, ενώ αναφέρει τέτοιες και τόσες λεπτομέρειες για πρόσωπα και πράγματα, συνήθεια και περιστατικά και παθήματα του λαού απ' τους Τούρκους, τους παπάδες και τους άρχοντες, που μας τον παρουσιάζουν πώς έζησε στην Ελλάδα πολλά χρόνια και γνώρισε καλά την Ήπειρο. Την εταιριστική του ιδιότητα τη δείχνει στο Ε41, όπου μιλάει για το «μυστικόν», όπως είδαμε παραπάνω (σελ. λα'), κι άλλου πάλι (Γ34) μιλάει για «μείαν μεγάλην αίτιαν» που τον εμποδίζει ν' αναφέρει τα όνόματα των ευεργετών της Ελλάδας. Συχνά μεταχειρίζεται τη λέξη «συνδρομητής» που ήταν εταιριστική (Α98¹¹, Β28⁶, Ε49⁵). Πώς είναι εταιριστής παλιός απ' τα χρόνια του Ρήγα, φαίνεται καθαρά απ' όσα λέει στο Διάλογο στο τέλος (ΣΤ7), όπου μιλάει για «καταδρομάς της τύχης» και ξεχωρίζει τον εαυτό του σαν αγωνιστή (ΣΤ5), λέγοντας: «Ε, άδελφοί μου, έσείς βέβαια δεν εύρισκεσθε είς τας ίδίας περιστάσεις όπου εύρισκομαι έγώ, ούτε αισθάνεσθε όλον τò βάρος της τυραννίας και όλας τας δυστυχίας της Ελλάδος, δσον έγώ τας αισθάνομαι». Πλαστό συνωμοτικό στοιχείο είναι και η πληροφορία στο ξώφυλλο του βιβλίου, πώς τò τύπωσε «ιδίοις αναλώμασι», κι αυτό τò τονίζει κι ο φίλος του στο Διάλογο (ΣΤ2), για να κρύψει την όργάνωση. Και τò σπουδαιότερο, η ρητή δήλωση του φίλου Κ. στο Διάλογο (ΣΤ 14), που τονίζει ότι τò έργο παρουσιάστηκε ανώνυμα «διά τας αίτίας που ήξεύρομεν», δηλαδή για συνωμοτικούς λόγους, κι όταν τον ρωτούν (ΣΤ 16) να τούς εξηγήσει, γιατί έβαλε αυτό τον άκατανόητο τίτλο στο βιβλίο του, άπαντá ο ίδιος: «έχετε δίκαιον, τόν έβαλα όμως διά....», για παραπλάνηση και συνωμοτική συγκάλυψη. "Ανάμεσα στα συνωμοτικά στοιχεία είναι και τò παρασιώπημα (βλ. σελ. 324-325) της πτώσης του Σουλιού και του ξεριζωμού του απ' τόν Άλη Πασά. "Ο συγγραφέας θέλει να δείξει, πώς δεν έχει σχέση με την Ελλάδα και δεν γνωρίζει την τωρινή τύχη της και ζει μακριά. "Άλλο άυταπόδειχτο συνωμοτικό στοιχείο είναι ότι στο Δ98 παρουσιάζεται σά νέος, γιατί, μιλώντας στους φοιτητές, τούς λέγει «φίλους και συγχρόνους» του (=συνομήλικους).

Κ α τ α γ ω γ ή τ η ς Ν ο μ α ρ χ ί α ς. "Αν και ανήκει σ' εταιριστική πρωτοβουλία, η Νομαρχία δεν παύει να είναι έργο βαθύτατα προσωπικό. "Ο συγγραφέας είναι πολυδιαβασμένος, σοφός. Ξέρει καλά ίταλικά και γαλλικά. "Έχει έγκύψει στο γαλλικό δια-

φωτισμό. Είναι θαυμαστής του 'Αλφιέρι, πού τὸ ἔργο του γιὰ τὴν «Τυραννίδα», στάθηκε τὸ βασικώτερο πρότυπό του, καθὼς καὶ οἱ πολιτικοκοινωνικὲς του Σάτιρες (βλ. σελ. 371-378). Πηγὴ τοῦ στάθηκε καὶ τὸ «Πνεῦμα τῶν Νόμων» καὶ οἱ «Περσικὲς Ἐπιστολές» τοῦ Μοντεσκιέ, ἐπίσης τὰ τυπωμένα κι ἀτύπωτα ἔργα τοῦ Ρήγα καὶ πολλοὶ φιλέλληνες περιηγητὲς κι ὁ Κοραΐς (βλ. τὶς ἔρευνές μου σελ. 358-384). Ὁ συγγραφέας ὁμως δὲν μεταγγίζει. Είναι πρωτότυπος σ' ὅλα του. Γι' αὐτὸ δὲν μιλάμε γιὰ πηγές, παρὰ γι' ἀναθυμήματα (βλ. σελ. 358). Ὁ συγγραφέας εἶναι ἐμποτισμένος ἀπ' τὰ κηρύγματα τοῦ καρμποναρισμοῦ, βγαλμένα μέσ' ἀπ' τὶς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ζεῖ ἀνάμεσα Λιβόρνου καὶ Μπολόνιας, στὴν περιοχὴ ἀκριβῶς πού ξελοχάει αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ καρμποναρισμός. Γι' αὐτὸ εἶναι τόσο συνεπαρμένος ἀπ' τὸν ἐπαναστατισμό, τόσο μαχητικός, τόσο ἀντικληριστὴς καὶ οὐτοπιστὴς κοινωνιολόγος, ὅταν μιλάει γιὰ τὸ χρῆμα, κηρύχνοντας τὴν κατάργησή του, καὶ γιὰ τὸ ἐμπόριο. Ἡ Νομαρχία ὁμως εἶναι τὸ πιὸ ἑλληνικὸ ἀπ' τὰ βιβλία μας. Καὶ τὶς θεωρίες πού παίρνει ἀπ' ἔξω καὶ τὶς ιδέες καὶ τὶς ἀρχές τοῦ διαφωτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα τὶς συνταιριάζει καὶ τὶς ἑλληνοποιεῖ, βγάζοντάς τες μέσ' ἀπ' τὸ θέμα του, μὲ μιὰ καταπληκτικὴ πρωτοτυπία καὶ δύναμη. Ἡ Νομαρχία εἶναι μιὰ θεωρητικὴ ὑποτύπωση καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀρετῶν τῆς ἀντιστασιακῆς ἐποποιίας τοῦ λαοῦ μας. Ἀποκορύφωμα καὶ τελικὸς κρίκος τῆς καθαρὰ ἐθνικῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσης τῆς Ρωμιοσύνης μέσα στοὺς τέσσερους αἰῶνες τῆς σκλαβιάς της. Τὸ κίνημα τῆς κλεφτουριάς, μὲ τὴν ἀνειρήνευτη κι ἀλύγιστη ἀντίστασή του ἐπὶ τετρακόσια χρόνια ὡς τότε, ξέσπασε ἀμέτρητες φορές, μ' ἀμέτρητα κινήματα κι ἀνταρσίες, χωρὶς νὰ χάσει καμμιά εὐκαιρία, καὶ τώρα πιά μὲ τὸ μέστωμα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης, μὲ τὸ ὄριμασμα τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ τὴ ματωμένη μακρόχρονη πεῖρα, τὴν πικρὴ πεῖρα ὕστερ' ἀπὸ τὰ τόσα καὶ τόσα σκληρὰ παθήματα καὶ μαθήματα, πού συναποκόμισεν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπ' τὰ Ὀρλωφικὰ (1770) καὶ τὰ Κατσωνικὰ (1788), ὕστερ' ἀπὸ τὸ φωτοβόλημα καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ Ρήγα καὶ τὴ Σουλιώτικη ἐποποιία, πού στεφάνωσε κι ἀποθέωσε ὅλη μας τὴν ἀντιστασιακὴ ἱστορία, τώρα πιά ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ παράδοση τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὄριμη καὶ κατασταλαγμένη, προχωρεῖ μὲ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» στὶς μεγάλες ἀποφάσεις, τοποθετεῖ σ' ἐθνικὴ βάση τὸ ἀπελευθερωτικὸ πρόβλημα, ἐτοιμάζει μιὰ πανεθνικὴ ἐξόρμηση γιὰ τὸ Μεγάλο Ἑσσηκωμό, διαμορφώνει ἐθνεγερτικὸ κήρυγμα πάνω σ' ἀτράνταχτη δεοντολογία καὶ φτάνει στὴ διατύπωση ἐπαναστατικῆς θεωρίας καὶ διδασκαλίας, πού ξαφνιάζει γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ της ἐδραίωση καὶ τὴ γενικευτικὴ της συνάρθρωση. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι γραμμένη μὲ τὸ αἷμα ἐνὸς ὀλάκερου λαοῦ, πού αἰῶνες δὲν σταμάτησε οὔτε στιγμὴ νὰ πολεμᾷ καὶ ν' ἀντιστέκεται στοὺς